

Міністерство освіти і науки України
Департамент освіти і науки
виконавчого органу Київської міської ради
(Київської міської державної адміністрації)
Комунальний заклад позашкільної освіти
«Київська Мала академія наук учнівської молоді»

Відділення філософії та суспільствознавства
Секція: соціологія

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ АСПЕКТІВ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ НІЖИНСЬКОГО РАЙОНУ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Роботу виконала:
Стрілець Дар'я Ігорівна,
учениця 10 класу
Київського Ліцею «Тріумф»

Науковий керівник:
Філь Валентин Михайлович,
учитель історії та правознавства
Київського Ліцею «Тріумф»

Київ - 2024

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ АСПЕКТІВ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ НІЖИНСЬКОГО РАЙОНУ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Стрілець Дар'я Ігорівна, Київське міське територіальне відділення Малої академії наук України, КЗПО «Київська Мала академія наук учнівської молоді» Київський Ліцей «Тріумф», 10 клас, м. Київ.

Науковий керівник: Філь Валентин Михайлович, учитель вищої категорії Київського Ліцею «Тріумф».

На сьогоднішній день обрана тема є досить важливою, оскільки аналіз соціально-побутових проблем, з якими зіштовхнулись мешканці конкретної громади чи району, в умовах російської окупації, допоможуть ознайомитись з наслідками, до яких призводить цей процес, тим самим це посприє глибшому розумінню самого терміну «окупація». В свою чергу, це відіграє вагомую роль у застереженні та підготовці мирного населення, в разі негативного розвитку подій на фронті. Через ситуацію, в якій ми перебуваємо, необхідно знати заздалегідь всі імовірні варіанти розвитку подій і бути підготовленим до будь-яких сценаріїв.

Проведення аналізу соціально-побутових аспектів життя мешканців Ніжинського району в умовах російської окупації стало основою нашого наукового проекту. В ході роботи ми зібрали та систематизували існуючі джерела і літературні дослідження, пов'язані з темою аналізу соціально-побутових аспектів в умовах окупації, розробили методику та провели інтерв'ю з мешканцями Ніжинського району для з'ясування їхніх поглядів на соціальні та побутові зміни, які відбулися в умовах російської окупації, оцінили ступінь доступності освіти та охорони здоров'я для мешканців Ніжинщини в умовах російської окупації, окрім цього, дослідили житлові умови, трудову зайнятість та економічний стан населення в умовах окупації Ніжинщини, проаналізували соціальні ініціативи та програми, які спрямовувалися на поліпшення соціальних та побутових умов мешканців Ніжинського району в умовах російської окупації і розробили рекомендації, спрямовані на покращення життя мешканців в умовах російської окупації.

В результаті було встановлено, що доступу до освіти та охорони здоров'я практично не було, навчальний процес був призупинений, а лікарні або припинили роботу, або орієнтувались на допомогу військовим; люди перебували в скрутному соціально-економічному становищі, однак зберігалася можливість продовжувати працювати в онлайн-форматі; дослідили, що було створено велико число спільнот, які займались волонтерською діяльністю.

Ключові слова: війна, окупація, соціально-побутові умови, Ніжинський район, російський окупант.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ЖИТЛОВИХ УМОВ, ІНФРАСТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ НАСЕЛЕННЯ.....	9
РОЗДІЛ 3. ОСВІТА, МЕДИЦИНА, ДУХОВНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ МЕШКАНЦІВ НІЖИНСЬКОГО РАЙОНУ.....	17
ВИСНОВКИ.....	25
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	28
ДОДАТКИ.....	32

ВСТУП

Зараз доводиться констатувати, що у більшості українців змінилося ставлення до російсько-української війни. Вочевидь, що за 20 місяців боротьби почуття тривоги зникло, а на зміну їй прийшла певна легковажність. Її виявами ми бачимо: нехтування сигналами повітряної тривоги, сумніви щодо доцільності дерусифікації та відмови від російського культурного продукту, байдужість до фінансової допомоги армії і загалом відведення війни на задній план у повсякденному житті. Проте важливо пам'ятати, що відсутність масових ракетних атак не означає відсутності загрози. Військові все ще виборюють окуповані території і кожен звільнений кілометр дорого конвертується у людські життя. Через те, що припинення обстрілів на певний період часу викликає звикання до «спокійного» і «мирного» життя, то подальші дії ворога, які неможливо передбачити, можуть здатись неочікуваними. Саме через неможливість спрогнозувати подальший перебіг подій, нам важливо вивчати досвід осіб, які пережили окупацію.

Актуальність дослідження полягає в тому, що аналіз соціально-побутових проблем, з якими зіштовхнулись мешканці конкретної громади чи району в умовах російської окупації, допоможуть ознайомитись з наслідками, до яких призводить цей процес, тим самим це посприє глибшому розумінню самого явища окупації. У свою чергу, це відіграє важливу роль у застереженні та підготовці мирного населення, в разі негативного розвитку подій на фронті. Через ситуацію, що склалась на сьогоднішній день, необхідно знати заздалегідь всі імовірні варіанти розвитку подій та сценарії виживання за найгірших з них.

Метою наукового проєкту є проведення аналізу соціально-побутових аспектів життя мешканців Ніжинського району в умовах російської окупації.

На основі мети нашої наукової роботи можна поставити ряд дослідницьких завдань:

1. Зібрати та систематизувати існуючі джерела і літературні дослідження, пов'язані з темою аналізу соціально-побутових аспектів в умовах окупації, а також розробити методiku та провести інтерв'ю з мешканцями Ніжинського району для

з'ясування їхніх поглядів на соціальні та побутові зміни, які відбулися в умовах російської окупації.

2. Дослідити житлові умови, трудову зайнятість, економічний стан населення, ступінь доступності освіти та охорони здоров'я в умовах окупації Ніжинщини.

3. Проаналізувати соціальні ініціативи та програми, які спрямовувалися на поліпшення соціальних та побутових умов мешканців Ніжинського району в умовах російської окупації.

4. Розробити рекомендації, спрямовані на покращення життя мешканців в умовах російської окупації.

Об'єктом наукової роботи є соціально-побутові аспекти в умовах російської окупації.

Предмет дослідження – соціально-побутові аспекти мешканців Ніжинського району в умовах російської окупації.

Основні методи, що були застосовані у дослідженні: аналіз, синтез, узагальнення, а також пілотне соціологічне інтерв'ювання.

Наукова новизна дослідження полягає у проведенні комплексного дослідження щодо вивчення соціально-побутових аспектів життя мешканців осіб, що перебували під ворожою окупацією на прикладі ніжинського регіону. Було зібрано цикл відео інтерв'ю з особами, які мешкали під окупацією, що є основою з проведення подібних досліджень та для вивчення специфіки окупації того, чи іншого регіону.

Основні положення роботи апробовані на засіданні Наукового учнівського товариства ліцею «Тріумф».

Структурно робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Російсько-українська війна – збройний конфлікт, який почався ще в лютому 2014 року. Скориставшись кризовим внутрішньо-політичним становищем, яке виникло в результаті Революції гідності, Російська Федерація розпочала військову операцію по захопленню Автономної Республіки Крим. Зовнішній агресор на цьому не зупинився і вже у квітні, унаслідок незаконного вторгнення російських диверсійних загонів, було проголошено ДНР та ЛНР. З метою збереження територіальної цілісності держави Рада національної безпеки та оборони України ухвалила негайне рішення про необхідність введення антитерористичних заходів, але по суті це було протистояння російській гібридній війні [23].

Не дивлячись на намагання міжнародної спільноти, сторони конфлікту на сході України, так і не прийшли до мирного рішення. Тому через 8 років Росія здійснила повномасштабне вторгнення на територію України та фактично оголосила війну нашій державі. Боротьба триває і до сьогодні, майже весь світ визнав Росію країною-агресором та активно підтримує Україну.

Після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 року було окуповано низку сіл Ніжинського району Чернігівської області. Адже в процесі просування російських загарбників на Київ з південно-сходу, їх маршрут пролягав через Чернігівську область. А саме через Ніжинський район, який був окупований російськими військами, і який вимушений був пережити 33-денну окупацію (Додаток Б).

Власне Ніжинський район (Ніжинщина) – це район в Україні, що розташовується у центральній-східній частині Чернігівської області та межує з Сумською та Київською областями, був утворений під час адміністративно-територіальної реформи в Україні 2020 року [24]. Адміністративний центр місто Ніжин. До складу району входять 17 територіальних громад (Додаток А). Саме тому, що район пережив вторгнення російських військ, ми вирішили взяти його за

приклад для дослідження особливостей соціально-побутових аспектів життя людей в окупації.

Щоб провести необхідний збір фактологічного матеріалу ми вирішили інтерв'ювати мешканців Ніжинщини, що були під окупацією. Свій опитувальник для інтерв'ю ми розробляли на основі методології вітчизняних соціологів Дмитра та Оксани Титаренко, що викладена в їхньому посібнику [30]. Але мене цікавив метод обробки нерепрезентативних даних, тому я звернулася до праць соціологів Володимира Паніотто та Олени Богдан [11]. Головна мета будь-якого (і нашого зокрема) нерепрезентативного дослідження – це визначення якісних тенденцій, що формуються у певній соціальній чи регіональній групі. Тому у цьому дослідженні ми визначаємо загальні риси процесу на прикладі конкретних життєвих біографій.

Можливо ми будемо першопрохідцями в питанні вивчення соціально-побутових аспектів життя мешканців на окупованих територіях, але про саму сучасну російсько-українську війну написано досить багато наукових праць. Хоча історіографія сучасної російсько-української війни перебуває на стадії свого становлення, вона репрезентована такими українськими науковцями, як П. Гай-Нижник [12], А. Дацюк [13], Л. Залізник [16], М. Кравчук [19], Л. Чупрій [12], О. Феденко [31], Ю. Фігурний [3], С. Шарап [33], які в своїх дослідженнях висвітлюють історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни, українсько-російські відносини в контексті геополітичного протиборства, політичні чинники московської агресії проти України та становище України в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії.

У контексті даної науково-теоретичної бази не можна не згадати проєкт «Релігія в огні» [25], який працює над матеріалами, які фіксують та документують пошкодження, що зазнали релігійні споруди внаслідок воєнних дій російської армії в Україні, а також убивства, поранення і викрадення релігійних лідерів різних конфесій.

Особливо показовою стала для нашого дослідження праця Олени Стяжкіної «Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років» [29], адже ідея цього дослідження полягає не тільки у висвітленні проблем війни, а й неспроможності

людей досягнути окупаційний досвід як у момент його проживання, так й у перші роки після вигнання нацистів. І ми в своїй роботі також розглянули всі тонкощі соціально-побутових аспектів життя людей, що перебували під окупацією, але вже на прикладі сучасної війни.

Отже, тема стратегій виживання під час російсько-української війни не відчуває браку наукової літератури, а завдяки аналізу усних історій людей, які пережили жахи війни, використовуючи наукові методи, можна відтворити загальні тенденції особливостей життя під час окупації.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ЖИТЛОВИХ УМОВ, ІНФРАСТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ НАСЕЛЕННЯ

Перше, у чому відчувалась найгостріша потреба, це продукти харчування. Очевидно, що в результаті паніки, у магазинах миттєво виник дефіцит, який загалом тривав весь період окупації. Проте ситуація поступово складалась на краще. Перші два тижні стали найтяжчими, адже всі готувалися до найгіршого розвитку подій. Про це зазначає Носач Тетяна Борисівна з села Бобровиця: «Люди розуміли, що продукти рано чи пізно закінчаться, бо не було зв'язку з Києвом. Через це вони брали надмірно навіть ті харчі, які їм, можливо, були і не потрібні. Саме тому полицки і в крамничках, і в магазинах швидко спустіли (приблизно за два тижні). З часом відчувалася серйозна потреба у продуктах першої необхідності: хлібі, крупах, маслі та олії» [8]. У деталях згадує про події в Ніжині Марченко Леонід Володимирович: «На початку був великий ажіотаж. Я пам'ятаю, що скупляли всі продукти, зокрема консерви, крупи, овочі тощо. Тому на початку березня виник дефіцит в крупах, муці та цукрі. А вже під кінець місяця вдалось завезти фуру з продуктами в місцевий супермаркет, і тоді вже крупи, мука та цукор з'явилися. Звісно, спочатку їх так само розбирали, проте згодом люди зрозуміли, що продуктів стало вдосталь і поступово ажіотаж спав» [7].

Проте ще є низка інших причин, які вкрай сильно обтяжували ситуацію. Перша з них – це різкий стрибок чисельності населення, що був пов'язаний з кількістю приїжджих. Про це нам повідомив Гусак Володимир Михайлович з села Вороньки: «За день-два уже взагалі нічого не можна було купити. До цього всього населення села збільшилось в рази 3 або 4, так як всі з Києва й інших міст тимчасово переїхали. Саме тому на всіх продукції не вистачало» [3]. По-друге, скоєння військових злочинів зі сторони окупантів в кінцевому результаті призвело до такої ж самої проблеми – нестача харчів. Пані Лариса, що мешкає у селі Нова Басань розповідає: «Взагалі, коли зайшли орки, у нас магазини не працювали. Вони їх пограбували, все звідти повиносили. Не давали можливості навіть вийти з будинку. До нас заходили, казали нікуди не рухатись і стояти на місці» (Додаток В) [5]. Також варто зазначити те, до

яких варварських заходів вдавались росіяни, а їхньою метою було зближення з мешканцями села Піски. Грицаєнко Владислав Володимирович (с. Піски) зазначив: «На території громади знаходилось борошно-мільне підприємство, яке було розграбовано російською армією. І ці солдати, щоб заслужити лояльність з боку місцевого населення, роздавали нам те саме борошно. Місцевими активістами було організовано централізоване випікання хлібу, [з того ж самого «безкоштовного» борошна – прим. авторки] і вони змогли забезпечувати хлібом соціально-незахищені верстви населення. Хліб продавали всім. Ціна була умовна – 5 грн» [1]. Питна вода стала не меншою проблемою, причиною цього була відсутність електроенергії в області через пошкоджену місцеву інфраструктуру. Чикало Ярослав Петрович, що перебував у селі Прохорах, підтверджує: «Ось у чому полягають особливості: у сучасному селі вже майже в усіх пробита скважена [свердловина – прим. автора] і стоїть глибинний насос, який працює від електроенергії. Сьогодні вже не в кожного є колодязь, де можна набрати технічної води, а питної геть зовсім не в кожного» [10].

Загалом ситуація складалася далеко не на користь мирного населення, проте, враховуючи той факт, що наша наукова робота стосується Ніжинського району, то можна стверджувати, що людям було легше пристосуватись до таких умов життя, адже на цих територіях гарно розвинена галузь сільського господарства. Саме тому люди, що мешкають в селі, не настільки залежали від супермаркетів, на відміну від тих, хто проживає у великих містах.

Окрім цього, неабиякий вплив зробили небайдужі підприємці, мета яких була підтримати людей і полегшити складні обставини. Так заповняє Марченко Леонід Володимирович з міста Ніжин: «Нам допомагав місцевий фермер, який займається молочною продукцією. Він кожного дня приїжджав і добровільно роздавав людям молоко в кількох різних населених пунктах, оскільки він не міг його вивезти та реалізувати. Не шкодував і мороженого м'яса, вирішивши, що буде краще його розділити, ніж воно просто пропаде» [7].

Волонтерська допомога не надавалась регулярно і тільки після двох-трьох тижнів окупації в таких селах як Вороньки і Борзна, а також у місті Ніжин. «З часом був організований волонтерський штаб і вже туди прибувала допомога. Потім вже цю

допомогу розподіляли по сім'ях переселенців» [7] – Марченко Володимир Леонідович, м. Ніжин. У населені пункти, де росіяни перебували на постійній основі, волонтери не мали змоги добратись. Зокрема, це було село Піски, про обставини в якому доклав Грицаєнко Владислав Володимирович: «В наш регіон вони просто не доїжджали. Тому, ні, в окупації волонтерів не було» [1]. Однак велика кількість продовольчих потреб була задовільнена одразу ж у перші післяокупаційні дні. «До нас приїжджало багато волонтерів, у людей в останні дні закінчились продукти, не було ні олії, ні муки, щоб щось спекти» [5] – Пані Лариса (с. Нова Басань).

Отже, не дивлячись на масовий дефіцит продуктів харчування, вихід з скрутного становища був. Важливу роль у цьому відіграли чуйність та згуртованість мирного населення, місцеві активісти, волонтери та широко розвинена сільськогосподарська діяльність.

Наступна проблема – це електро- та водопостачання, опалення і наявність газу у будинках (Додаток Ж). Ситуація у кожному з населених пунктів відрізнялася, але не була настільки критичною, у порівнянні з періодом масових атак по українській інфраструктурі, починаючи з жовтня 2022 року. Причиною постійних перебоїв зі світлом були обстріли, а також ворожа техніка, яка пошкодила інфраструктуру, просуваючись в напрямку Києва. Одним з таких сіл стало Прохори, де проживає Чикало Ярослав Петрович: «Коли заходили колони в село, то були збиті електроопори, тобто стовпи, тому світла не було близько 10 днів, навіть після того, як війська вийшли з території села. Вони танками та дулами механічно завдали шкоди, наїжджаючи, збиваючи ці стовпи» [10]. Серйозні наслідки понесли за собою ворожі атаки, які здійснювалися з самого початку приходу окупантів у село Піски. Грицаєнко Владислав Володимирович (с. Піски) докладно описав всі події, що відбувалися: «Газ був наявний увесь період окупації, а електрика зникла в перші дні вторгнення, вона була перебита осколками від снарядів, тому лише після деокупації вона з'явилась. Ми проживали без електрики приблизно 2 місяці. ... Газове опалення місцеві мешканці не використовували, ну лише зрідка, тому що в першу ніч, 24 лютого, під час бомбардувань у всіх повилітали вікна, відповідно скла не було, а клейонки не дуже допомагали, через це сенсу топити приміщення не було. Пічки

топили, але в основному вночі, щоб не було видно диму» (Додатки Е, Є) [1]. Повноцінне життя, побут та комфорт напряму залежать від наявності електроенергії, адже без неї автоматично втрачається доступ до води (електричні насоси), (варто зазначити, що не було можливості дотримуватись нормальної гігієни тіла навіть тим, у кого була вода, адже нагрівання здійснювалось в більшості випадках через бойлер), до зв'язку (гаджети, які потрібно заряджати), телебачення/радіо. В такому випадку, людину обмежують в найелементарнішому праві на достатній рівень життя. Пройти через це як фізично, так і психологічно є вкрай обтяжливим завданням, оскільки потрібно пристосуватись до тих умов життя, які далеко не є нормою для нашого побуту. У будь-якому випадку, потреба у цих речах була необхідною, тому кожний намагався адаптуватись у різний спосіб. «Намагались набрати якомога більше води, оскільки у всіх встановлена скважина [свердловина – прим. автора], ну і зарядити телефони. У багатьох були генератори, але мало хто їх включав, бо вони створювали багато шуму, який лякав людей. Виживали за рахунок каганців і свічок» [3] – Гусак Володимир Михайлович (с. Вороньки). «У нас своя скважина [свердловина – прим. автора], але як не було світла, то звичайно ж криниця виручала. ... А з гарячою водою були проблеми, бо могли тільки нагріти на газу, але у такий спосіб багато води не нагріється» [2], – підтверджує Гусак Валентина Іллівна, що також з села Вороньки.

З опаленням та приготуванням їжі проблем не виникало за умови цілісності будинка та наявності пічки-груби. Чикало Ярослав Петрович (с. Прохори) засвідчив: «Це сільська місцевість і у кожного в хаті є піч-груба, тому доступ до тепла і приготування їжі був» [10]. Наступне, з чим потенційно могли б зіштовхнутись місцеві мешканці, – це дим, який привертає зайву навколишню увагу. Ситуація, що склалась внаслідок початку війни, сприяла появі соціального неспокою. У кожного був страх зустріти російських солдатів у себе на подвір'ї або навіть у будинку. Це стало причиною розпалювання пічок виключно вночі або в мінімальних кількостях удень. Проте, в той період часу темніло рано, тому з підтримкою кімнатної температури всередині приміщення приватних осель питань не виникало. Місцеві мешканці, що проживають в багатоповерхових будинках, так само не відчували подібних проблем, оскільки в містах проведено централізоване газове опалення.

Важливим зобов'язанням для кожного було дотримання режиму світломаскування. Причиною слугував страх, що був зумовлений проникненням російських військ до вцілілих населених пунктів. Настанова була запроваджена ще з самого початку війни і діє по всій Чернігівській області з метою захисту мирного населення [21]. Люди остерігались і намагались максимально обмежити проходження світла крізь вікна при настанні темряви. Так діяли у Новій Басані за словами Пані Лариси: «З самого початку вікна позакривали покривалами, аби світло не проходило, щоб не було помітно, що ми ним користуємось» [5]. А з тими, хто нехтував загальними правилами безпеки, швидко впорались завдяки відповідальності військових або навіть звичайних громадян. «У нас була територіальна оборона, яка за цим слідкувала. І якщо хтось десь не вимкнув світло або у когось щось горіло в багатоповерхівці/в приватному будинку, то не потрібно було і тероборони, адже сусіди швидко вирішували це питання, бо всім було страшно» [6], – Мазурик Олександр Володимирович, с. Борзна.

Ставлення до домашнього господарства в українців завжди було вкрай серйозним, особливо у тих, хто проживає в сільській місцевості. Це є однією з головних складових побуту для господарів. Тому навіть в період окупації люди були налаштовані на засівання та обробку землі після холодів. Однак з цим виникли певні труднощі, оскільки існувала серйозна проблема в нестачі пального, але з часом у деяких селах її змогли вирішити. «Вже як можна було виїхати за межі села, то молоді хлопці своїм транспортом виїздили, шукали пальне, щоб можна було потім обробити ці городи» [2], – Гусак Валентина Іллівна. Стосовно інших населених пунктів люди так само залишились без пального з приходом окупантів. У місті Ніжин можливість його дістати була завдяки волонтерській діяльності, однак не у всіх ставало на це коштів. Окрім того, російські солдати продовжували свій ряд кримінальних злочинів. Про це дізнався Гусак Володимир Михайлович (с. Вороньки): «Можу сказати, що пального не було протягом довгого часу, дякуючи волонтерам його можна було в певній кількості здобути, але ціна була в три рази збільшена. ... Окупанти стояли у Новій Басані, а там був колгосп, то вони безпосередньо заїхали на тракторну бригаду і повністю спорожнили горюче. Також коли вони проїжджали через село (а у них була

своя певна розвідка до того моменту часу), заходили до людей додому, які продають солярку або пальне, і вимагали віддати їм» [3]. Мирне населення намагалось зробити все для того, щоб зберегти приватний транспорт, пальне та власні речі, тобто те, у чому був зацікавлений ворог. Про те, як діяли у селі Нова Басань, згадує пані Лариса: «Вони машини перевіряли, тому ми старалися зробити вигляд, що вони не працюють. У нас у дворі є дві машини, і ми познімали акумулятори. Ті машини, які були в робочому стані у людей, і які вони знаходили, забиралися. Також до цього списку відносяться скутери, велосипеди» [5].

Окрім землеробської сфери, війна внесла корективи і у тваринницький сектор присадибного господарства. Люди в жодному разі не забували про свій обов'язок у тих населених пунктах, які не дуже сильно постраждали від війни. З огляду на те, що корм запасують заздалегідь до настання морозів, можна вважати, що з ним труднощів не було. Завдяки дровами було забезпечене тепло. Загалом навіть обстріли не ставали на перешкоді. Якщо розглядати села, у яких були зруйновані приватні оселі та сараї, то варто зазначити, що самим тваринам приходилось не легко. Люди покидали домівки, а хазяйство ставало обтяжливим фактором, тому для деяких єдиним варіантом було випустити тварин на волю, аби врятувати життя і собі, і їм. В інших випадках худоба просто гинула через попадання снарядів або осколків від ракет у сараї, що спричиняли пожежі. Про всі подробиці розказав Грицаєнко Владислав Володимирович (с. Піски): «Люди покидали свої місця проживання, і щоб тварини не загинули від голоду, хазяїни були вимушені просто відкривати хліви і випускати свиней, корів та іншу худобу. Тварини просто ходили, збивались у зграї, багато натрапляло на мінні поля (під кінець окупації). Проте деяким хазяїнам (приблизно 10%) все ж таки вдалось знайти свою худобу вже після деокупації. ... У тих, хто не захотів о так відпустити свою худобу, вона в більшості випадках погоріла в їхніх хлівах, тим самим і загинула» (Додаток Г) [1]. Друге, що ускладнювало становище – дії російських солдатів. Тут прослідковується ще декілька кримінальних злочинів, пов'язаних зі вторгненням і незаконним відбиранням приватної власності [17]. Інформацію надали Гусак Володимир Михайлович (с. Вороньки): «З розповідей

сусідів знаю, що тварин виводили із сараїв, потім різали, користуючись тими чи іншими інструментами, жарили їх і їли» [3].

В більшості випадках домашнє господарство стало тим, що допомогло уникнути голоду і замінити магазинну продукцію, яка на той час була в дефіциті.

Війна призвела до різних втрат в Ніжинському районі. Через постійні обстріли, була пошкоджена як і соціальна інфраструктура, так і приватні будинки. Попередньо ми вже ознайомились з низкою наслідків: втрата оселі, відсутність електроенергії, згорілі вщент хліви та сараї. Багато респонденти говорили про зруйновані мости нашими військами. Головною метою було відвернути масовий ворожий наступ. Справа в тому, що велика кількість мостів прокладена через річку Десну, з протилежного боку якої йшли колони російських солдатів та техніки, тому з метою їхнього призупинення були і перекриті шляхи на другий берег. Після деокупації мости відновили.

Громадський транспорт до початку повномасштабного вторгнення активно використовувався місцевими мешканцями, однак після 24 лютого 2022 року не працював. Це не стало великою проблемою, оскільки потреби в ньому не було. Страх змушував залишатись людей удома, у крайніх випадках пересування здійснювалось за допомогою велосипедів. Хоча поодинокі траплялись і ті, що намагалася виїхати до Києва або іншого села до родичів. Вагомий внесок зробили волонтери, рятуючи молодше покоління. Доповнюємо розповідями Мазурика Олександра Володимировича (с. Борзна): «На Чернігів їздили тільки волонтери, слава Богу, що були такі люди, які вивезли тисячі дітей. Кожного дня вони робили автобусні рейси з Чернігова. Їх обстрілювали, а вони все одно проривались на Київ» [6].

Задля дотримання правил особистої гігієни та прання одягу існувала нагальна потреба у воді й мильних засобах. Складнощів з пральними порошками та доглядовою косметикою не виникало. Їх було вдосталь, оскільки вони не мають такий швидкий розхід, на відмінну від зубних паст та туалетного паперу. Головна нестача полягала у воді, адже без неї використання вище перерахованих речей неможливе. Мало хто міг собі дозволити регулярне приймання душу/ванни. Та людей непокоїло зовсім інше, тому клопіт над зовнішнім виглядом відійшов на задній план. Вдало

підкреслює твердження думка Грицаєнка Владислава Володимировича (с. Піски): «Це останнє питання, яким переймаються люди, що знаходяться в окупації» [1].

Наприкінці звернемо увагу на економічний стан населення. Ситуація не була стабільною. Для людей війна стала неочікуваним поворотом у житті. Гусак Валентина Іллівна (с. Вороньки) поділилась своїм досвідом: «Я не вірила в те, що почнеться війна, до цього абсолютно не готувалася, тому звісно були фінансові труднощі» [2]. Зворотній зв'язок з державою існував в селі Вороньки, і пенсії виплачувались, однак проблема літньої жінки Гусак Валентини Іллівни полягала в іншому: «Ми не мали можливості дібратися до банкомата в нашому селі й отримати пенсію/зарплатню на карточку» [2]. До речі, щодо здійснення оплати карткою: розрахуватись за допомогою терміналу було неможливо через відсутність зв'язку та електроенергії.

Переважно людям вдалось зберегти роботу, був варіант працювати дистанційно. Проте були і ті, хто морально не міг продовжувати свою діяльність, тому писали заяви про звільнення. Це не сильно погіршило матеріальне становище, оскільки на час вторгнення особливої потреби в грошах для тих, хто не виїхав, не було. Грицаєнко Владислав Володимирович (с. Піски) розповідав: «Це був мій особистий вибір, тому що психологічно я не міг, навіть після деокупації, працювати в тій сфері, у якій я працював до цього. Фінансових труднощів я не відчув, адже в окупації не було де витратити кошти» [1]. Суспільство ізолювалося – всі залишалися вдома з надіями на найскоріше повернення до нормального життя. Соціальні виплати здійснювались не в кожному населеному пункті. На тогочасний стан справ вплинули окупанти. Детально нам розповів про ті події Гусак Володимир Михайлович (с. Вороньки): «Пенсії та зарплати не виплачувались ще протягом трьох чи чотирьох місяців, тому що коли зайшли окупанти в громаду Нової Басані, то було багато розграбовано та спалено документації, велика кількість часу пішла на відновлення. Якщо я не помиляюсь, був убитий бухгалтер. Саме тому довгий час фінансування не відбувалось» [3].

РОЗДІЛ 3

ОСВІТА, МЕДИЦИНА, ДУХОВНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ МЕШКАНЦІВ НІЖИНСЬКОГО РАЙОНУ

У сучасному світі неймовірно важко уявити життя без високотехнологічних пристроїв. Людина втрачає доступ до зв'язку з близькими, останніх новин, соціальних мереж, інформації про погоду тощо. Після введення воєнного стану в Україні вони набули ще більшого значення. Завдяки інтернету державні служби можуть вчасно повідомити населення про потенційну загрозу, надати додаткові відомості про найближче укриття, задля забезпечення загальної безпеки. Проте ситуація в Чернігівській області відрізнялася на час перебування російських військ у ній. У другому розділі ми попередньо зазначили про складну ситуацію з електропостачанням. Саме його відсутність сприяла виникненню проблем зі зв'язком. Найбільше, що створювало тривожну обстановку, це те, що не можна було зателефонувати і дізнатися про умови перебування рідних в інших населених пунктах. Так само, як і в усіх раніше розглянутих аспектах, однозначної ситуації не було. В загальному можна виділити три сценарії: цілковита наявність зв'язку (зрідка з перебоями), часткова, і майже повна відсутність. До першого випадку відносимо місто Ніжин, село Бобровиця і Липова Долина. Інтерв'юери, які там проживають, повідомили, що в загальному труднощів з цим питанням не виникало. Складніше було в таких населених пунктах: у Новій Басані та Борзні через пошкоджену місцеву інфраструктуру. Люди знаходили вихід з ситуації у різний спосіб. Один з них був здійснений завдяки перемиканню між мобільними операторами. Мазурик Олександр Володимирович (с. Борзна) розповів: «З мобільним зв'язком було туго. У нас тут, у Борзні, зв'язок в основному був. Якщо Київстару не було, то переходили на роумінг, Vodafone, тобто можна було виплутатись» [6]. У Новій Басані ловило зв'язок, оскільки він був потрібен російським військовим, тому в ньому повністю не було обмежено і місцеве населення. Пані Лариса (с. Нова Басань), що є свідком тих подій, засвідчила: «Вони [російські військові – прим. автора] брали наших електриків, ходили, виясняли, де були перервані дроти, і приєднували. Ну а взагалі, у нас був генератор.

Ми заховали його, і вони не знайшли» [5]. Наявність ще одного джерела енергії дало змогу Ларисі та її рідним мати інтернет, саме тому вони періодично знаходили контакт з друзями, хоч це було і небезпечно: «Ні, зв'язку у нас не було. Були великі перебої, тому зв'язуватись ми могли через вайбер, через телеграм писали, повідомляли; зі знайомими теж переписувалися. Один знайомий ще на початку, коли я з ним переписувалась, питав, чому я не перевіряю, хто зі мною зв'язується на іншій стороні. Тому ми вже почали кодовими словами користуватись» [5]. Найтяжче обходилося тим, хто перебував у селі Піски, Прохори, Вороньки і Яблунівка. Причина відсутності зв'язку у двох перших селах полягала в діяльності окупантів. Грицаєнко Владислав Володимирович з с. Піски доповів: «Мобільний зв'язок був безперешкодним у перші дні вторгнення. Потім росіяни почали засобами радіоелектронної боротьби (РЕБ) глушити цей зв'язок» [1].

Для місцевих мешканців ці обставини були великим стресом. Досвідом жителів села Вороньки поділилась Гусак Валентина Іллівна: «Звільнення вже відбулося, а мобільного зв'язку ще довгенько не було. Найважче було у той період, коли не було можливості зв'язатися з рідними. Це дуже напружувало. Взагалі ніхто не знав про ситуацію навколо, тому що світла не було, не можна було подивитись телевізор, або щось в телефоні. ... Молоді люди виходили десь на поле, шукали точки, ходили днями, щоб десь-когось почуть» [2].

Ознайомившись з цією інформацією, виникає питання, звідки ж люди дізнавалися про новини в Україні та у світі. Вочевидь, для тих, хто мав доступ до інтернету, все склалось набагато легше. Це були телеграм-канали, соціальні мережі та інші різноманітні джерела. Однак попередньо ми визначили, що не кожний мав таку можливість, тому ознайомимося з тим, що діялося на територіях, які опинилися поза зоною досяжності. До прикладу візьмемо село Піски, Владислав Грицаєнко Володимирович повідомив: «В одній частині села все ж таки була електрика, вона не була задіта обстрілами, там безперешкодно працювало цифрове телебачення весь період окупації. І оскільки в окремих районах мобільний зв'язок все ж таки був, то вдавалось зв'язатись і обмінятись якимось інформацією. Необхідності в якійсь загально-

державній інформації не було, тому що основні події відбувалися в місцевих мешканцях саме на очах» [1].

Важливим моментом було обговорення всіх відомостей та передача їх далі. Найпоширенішим способом передачі інформації став усний, зокрема у селах він практикується частіше за все, оскільки більшість людей знає одне одного. З одного боку це гуртує людей і допомагає через це пройти, адже психологічно стає легше, коли розділяєш з кимось свої думки. Та, в такому випадку, необхідно все почуте. Проте з іншого боку, це ставило під загрозу життя людей, бо окупанти в певних населених ретельно за цим слідували. Це сприяло обережнішому обходженню з тим, про що довідувалися люди. Зокрема, за словами Пані Лариси, таке відбувалось у селі Нова Басань: «Значить всі обговорення, не тільки про те, що ми по телебаченню дивилися, а і переписка велася через вайбер, через телеграм. І то коли ми його писали, ми обов'язково його стирали. Бачили, що наші знайомі подвигалися і витирали. І то ми старалися переписуватись у вечірній час, тому що орки під вечір не ходили і не перевіряли. Протягом дня ми взагалі старались рідко користуватись телефонами. Я знаю, наша сусідка, молода дівчина, передавала інформацію, але зробила це не обережно, тому її знайшли ... але коли вона вийшла і з нею двоє маленьких дітей, її спитали, чи розуміє вона, що вона під загрозу ставить себе і своїх дітей?» [5].

Надзвичайно суттєвою справою є постійна робота лікарень та аптек. У тих умовах імунітет людини значно ослаб через високий рівень стресу та холод в підземних приміщеннях та власне в будівлях. Враховуючи особисті запаси та роботу амбулаторій чи аптек у місцях, де не існувало жорсткої окупації, то варто сказати, що не всі зіштовхнулися з цими труднощами. Тим не менше, в особливій небезпеці перебували діти, старше покоління та пацієнти, яким необхідно приймати специфічні препарати на постійній основі. Жахливі наслідки пов'язані з нестачею ліків та всі аспекти, що стосуються цієї теми, розкрив в інтерв'ю Грицаєнко Владислав Володимирович (с. Піски): «За час окупації в нашому і сусідніх селах померло дуже багато літніх пенсіонерів. ... Саме через брак медикаментів. Деякі з них просто отримали захворювання, пов'язані з тим самим переохолодженням: виникало ОРВІ або застуди, які їх просто вбивали. У нашому селі ще був випадок, коли маленька

дитина 5-ти років захворіла. Була висока температура – 41 градус. Батько вирішив йти пішки через поля до обласного центра в Чернігів, але його зупинили російські солдати. В результаті до цієї дитини привезли російського сан-інструктора, який залишив набір медикаментів і дитину врятували» [1]. Задля повноцінного усвідомлення ситуації можна ще доповнити попередній уривок цитатою з інтерв'ю Пані Лариси (с. Нова Басань): «Я знаю людей, яким був потрібен інсулін і ще деякі ліки, які взагалі не можна було десь знайти. Тому траплялось таке, що люди помирали» [5]. Іноді навіть російські військові безконфліктно надавали всі необхідні препарати. Куцива Марина Володимирівна повідомила: «Ми брали в окупантів, оскільки у них були свої аптечки» [4]. Якщо лікарні подовжували працювати, то тільки в особливому режимі і без надання послуг мирному населенню. Марченко Леонід Володимирович (м. Ніжин) доповів про це більше: «Єдине знаю, що під Ніжином були бої, поранених привозили в лікарню. На той момент заплановані госпіталізації скасували, щоб лікувати бійців» [7].

Стосовно надання освітніх послуг багато говорити не треба. Безсумнівно, весь навчальний процес був призупинений на час воєнних дій (Додаток Д). Єдине, що пізніше поодинокі школи розпочинали навчання в онлайн форматі, звісно, у тих місцях, де перебування стало відносно безпечним і був наявний зв'язок. Валентина Гусак Іллівна розповіла про ситуацію у селі Вороньки: «Ні, не відвідували [діти навчальні заклади – прим. автора]. І не було ж зв'язку, а як тільки вже зв'язок появився, то зразу почалося онлайн навчання» [2]. Окрім цього, у деяких випадках школи на початку війни стали укриттям, які відігравали суттєву роль в забезпеченні надійно облаштованого приміщення для дітей під час обстрілів. Грицаєнко Владислав Володимирович (с. Піски) повідомив: «Діти відвідували школу, тому що школу використовували, в якості бомбосховища. Освітні послуги не надавалися у той період» [1]. Однак не всюди все склалося саме так, адже є низка таких населених пунктів, де приміщення навчальних закладів перейняли російські військові з метою використання у власних інтересах. Більше про це в цитаті з інтерв'ю Гусака Володимира Михайловича (с. Вороньки): «В сусідніх селах таких як Басань, Биків – в цих школах проживали окупанти. Звісно, що діти не могли освітній процес

налагодити і вчителі також. У Бикові школа була розбита, зараз вона функціонує, але, в принципі, якщо подивитися на неї, то можна і зараз побачити наслідки окупації» [3].

Така сама ситуація була і у селі Прохори.

Війна неабияк сильно вплинула на психічний стан, як і дорослої людини, так і дитини, а в окупації українцям доводилося ще тяжче, адже без буденних справ та інтернету увага людини зосереджується на далеко нелегких обставинах, що її спіткали. Важливим моментом було уникнення депресії, однією з причин якої стає надмірна кількість песимістичних думок. Саме тому велика необхідність була у заняттях, які допоможуть відволіктись та переключитись з стану приголомшеності. І якщо подивитися на це з іншого боку, то війна стала предметом, який вимагав згуртування в одне ціле та сприяв організації різних громадських заходів, у яких кожний хотів брати участь задля того, щоб зробити власний внесок, що наблизить до перемоги. Досліджуючи це питання, ми зробили висновок, що це дуже індивідуально, адже всі ми різні, тому кожний мав власний спосіб боротьби з моральними проблемами. Проте одна схожість прослідковується у всіх – необхідність у постійній взаємодії та комунікаціях, що і сприяло об'єднанню людей. Для працездатних осіб, важлива була зайнятість, оскільки на той момент не було багато роботи. Марченко Володимир Леонідович докладно описав подібну ситуацію: «Намагався не дивитися телевизор, намагався читати книги, грати в настільні ігри вечорами. Вдень у перші дні війни особливо важко було, тому що інформації було мало, і ти не знав реальний стан справ. Потім почали з'являтися такі невеликі, можна сказати, групки ініціаторів, в яких хтось допомагав військовим, хтось плів сітки, хтось коктейлі молотова робив, тому долучаючись до таких груп, ти відчував свою залученість в цю ситуацію, і не просто був спостерігачем, а був активним учасником подій. І це якось допомагало емоційно відволікатися від того, що відбувалося» [7]. Ті, у кого не було можливості займатися волонтерством, ретельно слідкували за пересуванням військ ворога та підраховували кількість техніки. «Ми і в ігри грали, і морський бій згадували навіть, в карти грали. У нас більше тема була така, щоб збирати інформацію, ми старались якось так на це звертати увагу: вранці слідкували, коли, скільки, що їде. Інформацію дивилися в телевизорі. Ну а відволікались одне тільки, що ігри якісь, так як у нас і

шашки, і шахмати» [5] – Пані Лариса (с. Нова Басань). Багато зробили і домашні улюбленці, велике число яких було залишено. Тварини знаходили нових хазяїнів і залишалися поряд. «У той період було дуже багато покинутих домашніх тварин – собак та котів. Лише вони могли якось психологічно відвернути увагу від жахів війни» [1], – Грицаєнко Владислав Володимирович, с. Піски.

Наступним додатковим питанням з метою глибшого аналізу було щодо створення певних спільнот. Ми вже визначили, що фактор комунікативності став дуже вагомим для подолання стресу. Окрім цього, існувала постійна взаємодопомога: односельчани ділились продуктами харчування, водою, речами, розділяли житло з тими, хто його втратив, допомагали у відновленні будинків та іншої інфраструктури, організовували волонтерські штаби і не забували за наших військових.

«Період окупації – період найсильнішого згуртування людей» [1], – саме так висловився Грицаєнко Владислав Володимирович, чому ж? Давайте розглянемо те, про що інтерв'юер нам доповів: «Це [гуртування людей у спільноти – прим. автора] яскраво виражено саме під час війни. Люди перебігали з вулиці (саме якщо говорити про першу ніч з 24 на 25 лютого, вона була найважчою, тому що саме в цей час бомбила російська авіація, працювала артилерія, наші війська йшли в контр- певний наступ – це ніч зустрічних боїв була) на вулиці своїх сусідів, ховались в погребах під час обстрілів, а також в перший тиждень дуже багато житла згоріла в людей, тому вони [люди в одне одного – прим. автора] залишалися у них жити» [1]. Не всюди були створені конкретні угруповання, однак спілкування та підтримка, обмін інформацією були постійні – це однозначно.

Немаловажним було і буде духовне життя, особливо в сільській місцевості. Для віруючих на час повномасштабного вторгнення воно набуло ще більшого значення, зв'язок з Богом дає надію та посилює бажання найскорішої перемоги. На рівні громади церква відійшла на задній план, на той час всі невирішені питання з нею відкладали на невизначений термін, оскільки існували проблеми, які вимагали негайних рішень. Однак, якщо говорити про кожного окремо, то люди молились, молились вдома, в бомбосховищах, в погребах та підвалах разом з рідними за наших захисників та Батьківщину. Важливу роль відігравала церква в місті Ніжин, зокрема

там вона допомагала з волонтерством. Марченко Леонід Володимирович розказав більше: «Богослужіння проводились, в тому числі церкви стали одними з осередків опору. Православні церкви України, зокрема у нас є дві великі церкви, одна з них збирала велику кількість волонтерської допомоги, і там фактично третя частина чи половина площі церкви була зайнята мішками з картоплею, одягом і всім, чим можна було, люди допомагали військовим. Інша церква такі практичні речі робила, як плетіння маскувальних сіток і кожен день зранку до вечора, кілька разів і я там брав участь; а люди, які там часто були, говорили, що з восьмої ранку до восьмої вечора люди приходять і постійно плетуть маскувальні сітки. Згадав щодо церкви московського патріархату, у нас є великий монастир, одного разу я спостерігав, що там була черга з людей, там нібито роздавали якусь теплу їжу» [7]. На жаль, є число церков, яким завдали шкоду російські окупанти, одна з них розташовувалась у Новій Басані, Пані Лариса, що була свідком подій, поділилась думками: «Церква у нас була закрита, але хотіли вони [російські військові – прим. автора] зайти в церкву. Ну не знаю, може Господь не дав, можна сказати... Вони не змогли відкрити двері, але вони і стріляли, там зверху було зруйновано (верхушка церкви), батюшка був вдома, ніхто нікуди не ходив, протягом місяця всі були по домівках» [5].

Одне з найвагоміших питань на сьогоднішній день – є питання безпеки. Враховуючи те, що початок війни став неочікуваним поворотом у житті українців, можна стверджувати, що мало хто був до неї готовий. Саме тому повноцінних бомбосховищ майже не залишилось, а погребі та підвали, по-перше, є не у всіх, а по-друге, багато гарантувати не можуть. По-третє, тільки в містах Чернігівської області оголошувалася повітряна тривога, якщо розглядати села, то варіантів на вирішення цієї проблеми було мало. Одним з них була подача сигналу за допомогою пожежних машин, які розташовувались у великих населених пунктах. В крайньому випадку використовували радіо (на батарейках, оскільки електроенергії та інтернету не було), яке теж є далеко не в усіх, а роздобути його у зв'язку з окупацією було неможливо. Саме тому про ракетну загрозу мирне населення дізнавалось, орієнтуючись на ситуацію, що діяла навколо. Гусак Володимир Михайлович (с. Вороньки) зазначив: «В місті Бобровиця функціонувала пожежна бригада. Під час повітряних тривог

їздила пожежна машина, включала сирену і про це дізнавалися люди. В сільській місцевості таких функцій взагалі не було. ... Більшість перебували в будинках, зайнявши глуху стіну, подалі від вікон. У кого були глибокі погребі ховалися туди. Намагалися перебувати в будівлях не виходити, тому що збивали ракети і безпосередньо над нашим селом, то багато уламків падало і розбивало дахи» [3]. Ставлення до погребів було далеко неоднозначним – все залежало від глибини та місця розташування. «У нас у селі на той час не було ніякого бомбосховища. Вдома у нас теж погребів немає як таких, бо у нас територія така, що затоплювало навесні, вони знаходяться, можна сказати, так як хата побудована, як сарай – на поверхні ділянки, тим більше що над дорогою в нас будинок. Як було дуже лячно, то бігли туди вдаль вулиць, але там теж воно зверху, але якось так, не було в нас як такого укриття» [2] – Гусак Валентина Іллівна (с. Вороньки). Проте більшість, у кого була можливість, ті спускалися та облаштовували там приміщення для тимчасового проживання. Як це відбувалось розповіла Пані Лариса (с. Нова Басань): «Перед тим, як вони [російські війська – прим. автора] зайшли, ми занесли туди [в погреб – прим. автора] бутлі з водою, консервацію, яка в нас була, чайник, відкривачку, теплі шкарпетки в сумці в нас були, ми занесли піддони з-під цегли, поклали на підлогу, потім накрили покривалами, теплі курточки туди позаносили, крісла розкладні, які у нас були, туристичні. Ми це зробили, щоб в будь-який час дня чи ночі, одразу спуститися в погреб» [5]. Та навіть ця кількість одягу та речей не завжди допомагала, після тривалого перебування в підземеллі людський організм переохолоджувався, що сприяло виникнення низці недуг. «Більшу частину часу в перші два тижні вторгнення вони проводили в погребях, де і захворіли» [1], – Грицаєнко Владислав Володимирович (с. Піски). Ще однією причиною відсутності бажання та будь-якої прихильності до підвалів був страх, що виникав в результаті непоінформованості про стан справ навколо, адже не було доступу до новин. Не всі люди витримували постійне сидіння в чотирьох стінах, без світла та тепла.

ВИСНОВКИ

Війна втомлює, це повільний виснажливий процес всієї країни, що в кінцевому результаті призводить до численних смертей, економічного занепаду, страждань та втрат. Жодний народ не хотів би опинитися в цьому жахливому становищі, та війна приходить незалежно від цього. Найстрашніше це те, що починають її люди, які не мають жодного уявлення про всі муки, в яких опиняється мирне населення. Саме тому я вбачаю за необхідне писати про реалії сьогодення, задля розповсюдження ідей про переосмислення подій минулого та їхніх наслідків. Звичайно, ми далеко не перші, хто підіймає це питання, та, на жаль, світ ще раз, і ще раз допускається тих самих глобальних помилок, які коштують десятиліть виправлень та відновлення.

З метою остаточного донесення чіткого уявлення про всі соціально-побутові аспекти життя людини в умовах окупації, потрібно зробити структуроване узагальнення. Перед тим, як приступати до написання наукової роботи, ми поставили перед собою ряд дослідницьких завдань, завдяки чому в роботі дотриманий логічний порядок викладу матеріалу. Досліджуючи стратегії виживання мешканців Ніжинського району під час російської окупації, ми звернули увагу не тільки на забезпечення базових вітальних потреб, які актуалізувалися у кризових умовах, але й намагалися прослідкувати стратегії виживання, яких дотримувалися наші респонденти.

Ми розглянули особливості житлових умов, інфраструктури та соціально-економічного стану населення. До житлових умов відносяться такі аспекти: наявність продуктів харчування, волонтерської діяльності, електро- та водопостачання, опалення і сільськогосподарська діяльність. У магазинах був значний дефіцит продуктів, волонтери не мали змоги забезпечити абсолютно всі продовольчі потреби в кожному з населених пунктів. Велику роль зіграло введення сільського господарства, завдяки чому місцеві мешканці були частково забезпечені продукцією протягом всього періоду окупації. Як і з газовим, так і з опаленням, яке відбувалось через пічки-груби, проблем не виникало. Серйозно постраждало електропостачання, в свою чергу, через що не було води та доступу до інтернету в більшості осель. Робота

об'єктів соціальної інфраструктури залежала від стану справ в окупації. Якщо населений пункт перебував під жорстким наглядом, то, вочевидь, не працювало абсолютно нічого. Якщо розглядати території, де ситуація склалась на краще, то так: більшість об'єктів соціальної інфраструктури з неоднозначним графіком продовжувало роботу. Через різке підвищення цін та скорочення заробітної плати місцеві зіштовхнулися з складнощами в економічному житті. Окрім цього, існували труднощі з безготівковим розрахунком та соціальними виплатами пенсіонерам. Та ніхто не був бездіяльним, адже роботи було багато: догляд за домашнім господарством, засівання землі, відстеження кількості військової техніки ворога, плетіння сіток, благодійність та допомога приїжджим.

Наступним кроком було відновлення вільного доступу до освіти, охорони здоров'я та безпеки для мешканців Ніжинщини в тих умовах, а також дослідження тем соціальна взаємодія та духовність. Навчальний процес був призупинений, але з часом відновився в онлайн форматі. Вкрай гострою проблемою стали медикаменти та робота лікарень, що ставило під загрозу життя людей. Холод та сирість у вкрай ненадійних укриттях викликали безліч ускладнень, а в аптеках єдине, що можна було придбати – найстандартніші препарати, до прикладу – від головного болю. Клініки або не працювали, або орієнтувались на допомогу військовим. Таке становище призвело до летальних випадків, особливо літніх людей.

Вкрай важливою була соціальна взаємодія. На громадському рівні було організовано спілки для волонтерської допомоги та створено місцеві тер-оборони, у яких всі активісти та просто небайдужі рішуче брали участь, що, в свою чергу, сприяло значному покращенню якості життя у Ніжинській громаді. У цей складний час люди згуртувались, тому кожний міг знайти підтримку поміж знайомих та сусідів. Окрім цього, прослідковується постійна взаємодопомога, обмін інформацією та зміцнення стосунків односельчан.

На основі даної наукової роботи ми розробили рекомендаційний лист, спрямований на застереження та підготовку суспільства до можливого погіршення ситуації на фронті. Попередньо зазначені відомості ознайомлюють з наслідками та всіма подіями, з якими найчастіше доводиться мати справу в окупації. Задля

уникнення серйозних проблем з побутовими потребами радимо заздалегідь мати у запасі достатню кількість питної води та продукти харчування довгого зберігання без холодильника, речі, які задовольняють всі санітарно-гігієнічні потреби, теплий одяг, газові балони та спеціальні пальники. Рекомендуємо бути готовими до відсутності електроенергії та зв'язку: обов'язково треба мати при собі заряджені повербанки, ліхтарики, радіо на батарейках та інші гаджети. Щоб перебувати у безпеці, вивчіть своє територіальне місце-знаходження та всі найближчі укриття. Аби психологічно відволіктися від складного становища проводьте більше часу з близькими: грайте у настільні ігри, читайте, не забувайте про домашніх улюбленців, займайтесь волонтерською діяльністю або приділіть час собі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Першоджерела :

1. Грицаєнко Владислав Володимирович (с. Піски). Особисте інтерв'ю. – Онлайн конференція в ``ZOOM``, 12 листопада 2023 р.
2. Гусак Валентина Іллівна (с. Вороньки). Особисте інтерв'ю. – Онлайн конференція в ``ZOOM``, 3 листопада 2023 р.
3. Гусак Володимир Михайлович (с. Вороньки). Особисте інтерв'ю. – Онлайн конференція в ``ZOOM``, 28 жовтня 2023 р.
4. Куцива Марина Володимирівна (с. Яблунівка). Особисте інтерв'ю. – Онлайн конференція в ``ZOOM``, 3 листопада 2023 р.
5. Пані Лариса (с. Нова Басань). Особисте інтерв'ю. – Онлайн конференція в ``ZOOM``, 6 листопада 2023 р.
6. Мазурик Олександр Володимирович (с. Борзна). Особисте інтерв'ю. – Онлайн конференція в ``ZOOM``, 25 жовтня 2023 р.
7. Марченко Володимир Леонідович (м. Ніжин). Особисте інтерв'ю. – Онлайн конференція в ``ZOOM``, 12 листопада 2023 р.
8. Носач Тетяна Борисівна (с. Бобровиця). Особисте інтерв'ю. – Онлайн конференція в ``ZOOM``, 25 жовтня 2023 р.
9. Ріпа Микола Сергійович (с. Липова долина). Особисте інтерв'ю. – Онлайн конференція в ``ZOOM``, 12 листопада 2023 р.
10. Чикало Ярослав Петрович (с. Прохори). Особисте інтерв'ю. – Онлайн конференція в ``ZOOM``, 25 жовтня 2023 р.

II. Наукова література:

11. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених. Київ: Дух і Літера, 2015. 380 с.

12. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов. *Українознавство*. 2016. № 4. С. 103–121.
13. Дацюк А. Політичні чинники московської агресії проти України. *Молода нація*. 2015. № 53. С. 85–89.
14. Домівка. Село Піски. URL: https://cheline.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/307757182_461256679401381_1172826927276419220_n-758x470.jpg (дата звернення: 14.01.2024).
15. Житловий будинок. Село Піски. URL: https://zmina.info/wp-content/uploads/2022/11/photo_2022-11-07-13.53.22.jpeg (дата звернення: 09.01.2024).
16. Залізник Л. Історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни 2014–2016 рр. *Українознавство*. 2016. № 3. С. 26–39.
17. Залізник Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. Київ : Шлях, 2014. 168 с.
18. Карта Ніжинського району. URL: <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTaIRcwVhpm-uBOgDBLwc0cpIfWRSF82lddtQ&usqp=CAU> (дата звернення: 14.01.2024).
19. Кравчук М. Уроки російсько-українських війн на початку ХХ ст. (історико-правове дослідження). Російсько-українська війна: право, безпека, світ: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції, (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 29–30 квітня 2022 р.). Тернопіль: Університетська думка, 2022. С. 72–79. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/890> (дата звернення: 28.10.2023).
20. Кримінальний процесуальний кодекс України. Стаття 233. Проникнення до житла чи іншого володіння особи. URL: https://kodeksy.com.ua/kriminal_no-protseual_nij_kodeks_ukraini/statja-233.htm (дата звернення: 08.11.2023).
21. Магазин. Село Нова Басань. URL: https://gdb.rferl.org/049b0000-0aff-0242-0b14-08da165f0fa2_w408_s.jpg (дата звернення: 10.01.2024).
22. Наступ російських військ на Ніжинський район. URL: <https://i.lb.ua/006/36/647496dcb08ef.jpeg> (дата звернення: 06.01.2024).

23. Наукова бібліотека. Російсько-українська війна. URL: [https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38190/Rosiiko-ukrainska%20vii na.pdf?sequence=1](https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38190/Rosiiko-ukrainska%20vii%20na.pdf?sequence=1) (дата звернення: 10.12.2023).
24. Постанова ВРУ про утворення та ліквідацію районів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 14.10.2023).
25. Проект «Релігія в огні». URL: <https://www.mar.in.ua/релігія-в-огні/> (дата звернення: 14.12.2023).
26. Ремонт електроопор. Село Вороньки. URL: [https://focus.ua/static/storage/thumbs/740x375/0/a8/b0a54925-2b34cc552557e1f8b22850c13cb21a80.webp?v=2428 _1](https://focus.ua/static/storage/thumbs/740x375/0/a8/b0a54925-2b34cc552557e1f8b22850c13cb21a80.webp?v=2428_1) (дата звернення: 03.01.2024).
27. Розпорядження Городнянської міської ради від 30.08.2022 № 77. Про спеціальний режим світломаскування. URL: <https://gormr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/Pro-spetsialnyj-rezhym-svitlomaskuvannya.pdf> (дата звернення: 18.12.2023).
28. Село Нова Басань. URL: <https://www.slidstvo.info/wp-content/uploads/2022/08/7e3701c2-b0ca-480e-8b6d-6fa4ea62f653-1.jpg> (дата звернення: 27.12.2023).
29. Стяжкіна О. Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років. URL: <https://www.yakaboo.ua/stigma-okupacii-radjans-ki-zhinki-u-samobachenni-1940-h-rokiv.html> (дата звернення: 16.12.2023).
30. Титаренко Д., Титаренко О. Дослідницьке інтерв'ю: методичні рекомендації з організації та проведення дослідження. Київ: ТОВ «Праймдрук», 2012. 40 с.
31. Феденко = О. Гібридна війна в Україні за законом сили. Молодий вчений. 2016. № 4. С. 657–661. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4_161 (дата звернення: 25.10.2023).
32. Фігурний Ю. Перебіг неоголошеного російсько-українського військового конфлікту: мілітарні, дипломатичні та геополітичні чинники. Переяславський літопис. 2019. Вип. 15. С. 31–37. URL: <http://ephsheir.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/4358> (дата звернення: 07.11.2023).
33. Шарап С. Гібридна війна як геополітичний конфлікт. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 1. С. 147–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_1_18 (дата звернення: 13.09.2023).

34. Школа. Село Стара Басань. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/32/%D0%A2%D0%B8%D0%BC%D0%BA%D0%B8_%D0%9C%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%BD.jpg (дата звернення: 13.01.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Ніжинський район Чернігівської області

Рис. А.1 Карта Ніжинського району (за матеріалами відкритих електронних джерел) [18].

Карта бойових дій у Ніжинському районі Чернігівської області

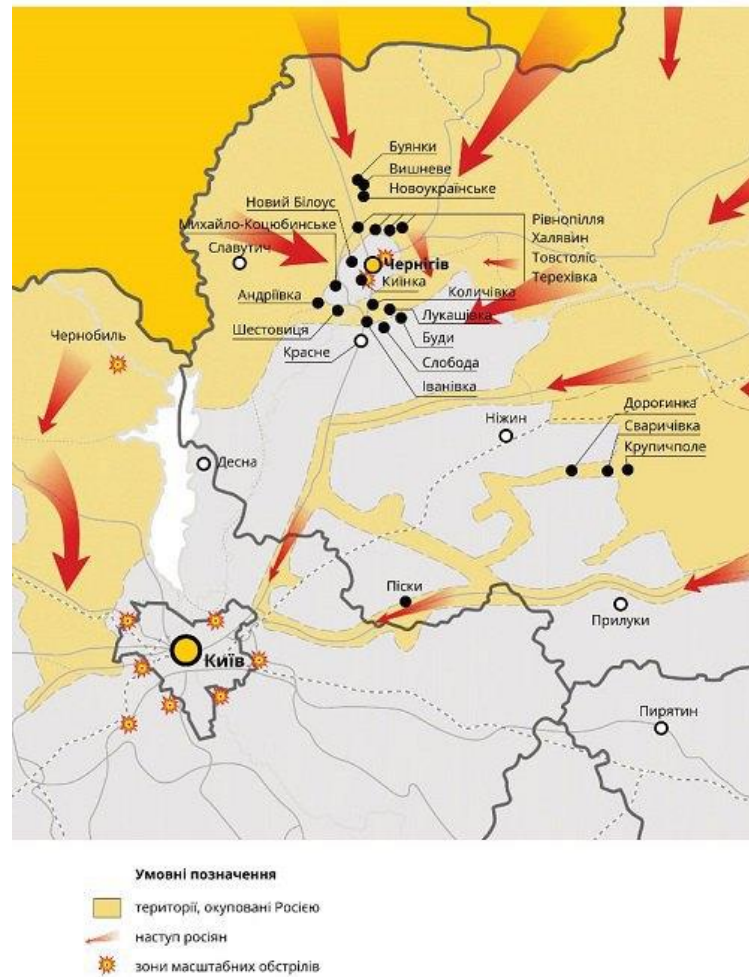

Рис. Б.1 Наступ російських військ на Ніжинський район (за матеріалами відкритих електронних джерел) [22].

Руйнування у с. Нова Басань Ніжинського району Чернігівської області

Рис. В.1 Магазин. Село Нова Басань (за матеріалами відкритих електронних джерел) [21].

Приватне подвір'я у с. Нова Басань, зруйноване російськими військами

Рис. Г.1 Підсобне приміщення. Село Нова Басань (за матеріалами відкритих електронних джерел) [28].

Будівля школи у с. Стара Басань

Рис. Д.1 Школа. Село Стара Басань (за матеріалами відкритих електронних джерел)
[34].

Руїни будинку у с. Піски

Рис. Е.1 Домівка. Село Піски (за матеріалами відкритих електронних джерел) [14].

Зруйнована будівля у с. Піски

Рис. Є.1 Житловий будинок. Село Піски (за матеріалами відкритих електронних джерел) [15].

Відновлення пошкоджених електроопор у с. Вороньки.

Рис. Ж.1 Ремонт електроопор. Село Вороньки (за матеріалами відкритих електронних джерел) [26].